



# CMR Working Papers

98/156

**AGNIESZKA RADZIWINOWICZÓWNA**

**Doświadczenie przemocy w trakcie  
deportacji: Przypadek Meksykanów  
„wydalonych” ze Stanów Zjednoczonych  
Ameryki**

Kwiecień 2016

[www.migracje.uw.edu.pl](http://www.migracje.uw.edu.pl)

**Agnieszka Radziwinowiczówna**, Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski,  
[a.radziwinowicz@uw.edu.pl](mailto:a.radziwinowicz@uw.edu.pl)

## **Abstrakt**

Według Saskii Sassen (2012, 119) współczesne granice wznoszone są nie tyle przeciw innym suwerenom, ile przeciw pozapaństwowym transnarodowym aktorom, w tym migrantom. Autonomia migracji tych ostatnich stanowi akt oporu przeciw reżimowi granic. Kontrole prowadzone na granicy i w głębi państwowego terytorium mają na celu wykrycie i zdyscyplinowanie jednostek, których mobilność kwestionuje suwerenność. Jak zauważają między innymi William Walters (2010) i Nicholas De Genova (2010), zarówno deportacje jak i zagrożenie nimi, czyli deportowalność migrantów, wytwarzają suwerenność nowoczesnego państwa narodowego w obliczu niezgodnych z prawem międzynarodowych migracji, co postrzegane jest jako „utrata kontroli”. W artykule podejmuje się próbę dialektycznego połączenia teorii dotyczącej poziomu makro (państwowa suwerenność, system kapitalistyczny opierający się na imigranckiej sile roboczej) oraz poziomu mikro (indywidualne doświadczenie deportacji). Jego autorka, bazując na narracjach osób deportowanych, ukazuje, jak doświadczyli oni przemocy użytej wobec nich podczas deportacji. Poddany analizom materiał empiryczny autorka zebrała w toku etnograficznych panelowych badań terenowych w Meksyku dotyczących subiektywnego doświadczenia deportacji. Między 2012 a 2014 rokiem prowadziła je w pueblo San Ángel w regionie Dolna Mixteca w stanie Oaxaca. Artykuł bazuje na wywiadach pogłębionych z 27 mieszkańcami pueblo, którzy między 2006 a 2012 rokiem zostali deportowani ze Stanów Zjednoczonych Ameryki. Deportacja stanowiła doświadczenie państwa amerykańskiego dla tych kobiet i mężczyzn, który przekroczywszy zieloną granicę USA starali się pozostać w sferze, którą autorka nazywa cieniastą strefą „nielegalności”. Artykuł prezentuje analizę faz deportacji (zatrzymanie, areszt, sąd imigracyjny, transfer, początkowy pobyt w Meksyku) i rodzajów przemocy doświadczanych na każdym z nich. Konieczne jest bowiem uwzględnienie innych rodzajów przemocy niż wyłącznie fizyczna, w tym jej typów obiektywnych (Žižek 2010), czyli takich, których sprawcę trudno jest określić: strukturalnej (Galtung 1969) i symbolicznej (Bourdieu, Wacquant 2001). Jak ukazuje autorka, przemoc symboliczna może prowadzić do rezygnacji z wniesienia apelacji od nakazu deportacji. Prezentując wyniki badań terenowych autorka opisuje, jak przemoc użyta wobec migrantów rekonstruuje amerykańską suwerenność w miejscu cieniejszej strefy nielegalności.

## **Słowa kluczowe**

przemoc, suwerenność, migracje, deportacja, Meksyk, Stany Zjednoczone Ameryki

**Abstract:**

According to Saskia Sassen (2012), contemporary borders are not erected against other sovereigns, but against nonstate transnational actors, migrants among them. The autonomy of migration of the latter is an act of resistance against the border regimes. Border and immigration controls aim at detecting and disciplining individuals, whose mobility questions state sovereignty. As Walters (2002) and De Genova (2010) notice, deportation and their sheer possibility, or deportability of migrants, produce sovereignty in the face of uncontrolled border-crossings, perceived by the states as a disturbing symptom of 'losing control.' The paper dialectically joins the theories concerning the macrolevel (state sovereignty, capitalist system relying on the immigrant labor force) and the level micro (the individual experience of deportation). The author presents the types of violence they experienced throughout the process of deportation. The analyzed ethnographic material is an outcome of the fieldwork conducted between 2012 and 2014 in the pueblo San Ángel in Lower Mixteca in the Mexican state of Oaxaca. Qualitative interviews with 27 inhabitants of pueblo who were deported from the US between 2006 and 2012 are the basis of the analysis. Deportation was an experience of the US state for this women and men who attempted to remain 'in the shadows.' The article presents the analysis of the phases of deportation (detection, detention, immigration court, transfer and return to Mexico) and the types of violence experienced. It is necessary to include also types of violence other than the physical, among them the objective types of violence: (Žižek 2010): the structural (Galtung 1969) and the symbolic (Bourdieu, Wacquant 2001). The author demonstrates that symbolic violence can lead to resigning from appealing against the deportation order. The author describes how violence used against migrants reconstructs the US sovereignty *in lieu of* 'the shadows' where the migrants lived.

**Keywords:**

violence, sovereignty, migrations, deportation, Mexico, United States of America

Współczesne granice wznoszone są nie tyle przeciw innym suwerenom, ile przeciw pozapaństwowym transnarodowym aktorom, w tym migrantom (Sassen 2012: 119). Kontrole prowadzone na granicy i w głębi terytorium mają na celu wykrycie i zdyscyplinowanie ludzi, których mobilność kwestionuje państwową suwerenność. Jak zauważają między innymi William Walters (2010) i Nicholas De Genova (2010), zarówno deportacje jak i zagrożenie nimi, czyli deportowalność (*deportability*) migrantów, wytwarzają suwerenność nowoczesnego państwa narodowego w obliczu niezgodnych z prawem międzynarodowych migracji. Jak staram się wyjaśnić w niniejszym artykule, jeśli przyjmiemy inną optykę, ogniskującą się na jednostce, dostrzeżemy, że dla jednostki proces deportacji łączy się z doświadczeniem przemocy. Ten artykuł ma na celu ukazanie, jak przez przemoc budowana jest państwowa suwerenność na najbardziej osobistym, jednostkowym poziomie – w doświadczeniu deportowanej jednostki.

Za punkt wyjścia przyjmuję założenia teoretyczne dotyczące tworzącej suwerenność funkcji deportacji, które przedstawiam w kolejnej części artykułu. Jego ambicją jest jednak dialektyczne połączenie teorii dotyczących reżimów deportacyjnych z empirią w celu opisanego doświadczenia deportacji. Mając bowiem w pamięci teorie dotyczące poziomu makro (polityki i ekonomii), analizę lokuję na poziomie mikro. W artykule opisuję proces deportacji z perspektywy deportowanej jednostki jako doświadczenia, w którym łączy się wiele form przemocy.

Niniejsze rozważania prezentują wyniki moich badań etnograficznych prowadzonych wśród meksykańskich obywateli w latach 2006-2012 deportowanych ze Stanów Zjednoczonych Ameryki. Stany Zjednoczone deportują rocznie ponad trzysta tysięcy osób (U.S. Department of Homeland Security 2016: 103), więcej niż wszystkie kraje Unii Europejskiej razem wzięte. Walters (2010) i Deborah Boehm (2011) określają współczesne czasy wiekiem deportacji (to być może ironiczna parafraza *Wiek migracji*, książkowej serii autorstwa Stephana Castellsa i Marka Millera). W trakcie prezydentury Baracka Obamy deportowano historyczną liczbę ludzi; rekordowy był rok 2013, kiedy wydalono<sup>1</sup> z USA 438,421 osób, wśród których obywatele meksykańscy stanowili 72% (Simanski 2014: 5–6). Choć brak jeszcze oficjalnych danych, popierające Demokratów amerykańskie media informowały, że w roku wyborów prezydenckich w USA skala deportacji spadła (Preston 2016; Breisblatt 2016), co było pojedynczym sygnałem wysłanym przede wszystkim do

---

<sup>1</sup> Oficjalna nazwa procedury deportacji, *removal*, które tłumaczę jako „wydalenie”, dosłownie znaczy „usunięcie”. Medyczny charakter tego określenia wskazuje na biopolityczny charakter deportacji.

obywateli o imigranckim pochodzeniu. Kontrastowało to z wyborczymi obietnicami kandydata Republikanów, zapowiadającego deportacje *sans papiers*, aby – jak brzmiało hasło wyborcze Donalda Trumpa – „uczynić Amerykę ponownie wielką”. Ten frazes dobitnie pokazuje, jak deportacja ukazywana jest jako środek renegocjacji suwerenności. Prezydentura Trumpa przyniesie zapewne wzrost skali deportacji z amerykańskiego terytorium.

Badanie społecznego wymiaru deportacji jest szczególnie ważne obecnie, kiedy globalnie stosuje się je na niespotykaną wcześniej skalę. W ostatnich latach jesteśmy świadkami intensywnych ruchów wędrownych niekontrolowanych przez państwa, w tym ruchów uchodźczych nie mających precedensu po drugiej wojnie światowej. Uchodźcy i migranci nieposiadający wymaganych dokumentów pobytowych narażeni są na deportację. Ten ponury scenariusz czyni problem deportacji szczególnie aktualnym i ważnym.

#### **Przemoc budująca suwerenność: w stronę krytycznej fenomenologii**

Źródłem inspiracji wspomnianych powyżej De Genova'y i Waltersa jest filozofia Giorgio Agambena (2008), który opisuje wykluczenie jako próg budujący suwerenność. Zdaniem filozofa suwerenność została utworzona za sprawą wykluczenia ludzi niebędących członkami wspólnoty politycznej. Walters i De Genova zauważają, że osoby zagrożone deportacją (deportowalne, *deportable*) oraz deportowane są właśnie taką społecznością. Jak wskazują De Genova i Nathalie Peutz (2010: 14), „deportacja kilku [osób, przyp. AR], wraz z trwałą codzienną deportowalnością niekończących się innych” to koszt, który trzeba zapłacić, aby odbudować suwerenność w czasach globalizacji. De Genova (2010) opisuje deportację jako technologię obywatelstwa, manifestację władzy państwa narodowego, stanowiącą próg pomiędzy obywatelami (czyli suwerenem) i zbywatelami. Technologia obywatelstwa buduje, czy raczej odbudowuje suwerenność przez budowę państwa narodowego, które bazuje na wytwarzaniu „cudzoziemców” i ich wykluczeniu, czy to przez nieprzyznanie uprawnień, które niesie obywatelstwo (Coutin 2000), czy przez deportację. Studia nad wyznaczaniem granic (*bordering*) prowadzą do podobnych wniosków. Karolina Follis, w książce *Building Fortress Europe*, wyjaśnia, że wykluczenie osób pochodzących spoza Unii Europejskiej ułatwia zarządzanie Unią Europejską (2012: 24).

Niniejsze rozważania mają za zadanie eksplorację, jak procesy – ujmowane przez teoretyków jako budujące suwerenność – doświadczane są przez uwikłane w nie jednostki. Do jego badania odpowiednia jest osadzona w nurcie fenomenologii koncepcja „państwa jako żywego doświadczenia”. Jennifer Correa (2013) definiuje ją jako „realizowane przez aparat bezpieczeństwa miejscowe akty władzy, które kształtują [...] emocje, działania i światy

społeczne podmiotu”. „Państwo jako żywe doświadczenie” bada światy przeżywane działających podmiotów i dąży do zrozumienia, jak ich elementem stają się działania aparatu państwowego, w tym państwowa przemoc.

W literaturze deportację wiąże się z doświadczeniem przemocy. Peutz i De Genova (2010), podobnie jak Sarah Willen (2010) klasyfikują deportację jako akt przemocy, ponieważ ogranicza ludzką swobodę przemieszczania się. Według Hannah Arendt swoboda ta jest warunkiem wstępnym każdego innego rodzaju wolności (Arendt 1968: 9). Areszt imigracyjny poprzedzający deportację stoi natomiast w sprzeczności z międzynarodowymi umowami, takimi jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (United Nations 1948: Art. 9) i Amerykańska Konwencja Praw Człowieka (Organization of American States 1969: Art. 7), które chronią ludzi przed niepotrzebnym pozbawieniem wolności.

Również inni autorzy utożsamiają deportację z przemocą. Na przykład Susan Coutin (2010: 353) pisze, że „neutralność pojęcia [„wydalenie”] przysłania przemoc, którą wydalenie sprowadza na jednostki, rodziny, społeczności oraz na samo prawo” [tłum. AR]. Jak natomiast pisze Margaret Randall (1987; w: Peutz 2010: 372), „wydalić (*banish*) niepokojąco przypomina słowo »wywabić« (*vanish*)” [tłum. AR]. Państwo narodowe przez wygnanie „cudzoziemców” dosłownie stara się ich usunąć, wraz z nakazem deportacji nakładając na nich wieloletnie zakazy ponownego wjazdu.

W kolejnych częściach artykułu przyjrzę się, z jakimi rodzajami przemocy wiąże się deportacja. W antropologii przemocy (Scheper-Hughes, Bourgois 2004) zakłada się, że przemoc nie ogranicza się do zadawania fizycznego cierpienia, ale podkreśla się znaczenie innych jej typów. Slavoy Žižek proponuje, by mówić o przemocy subiektywnej i obiektywnej (2010). W przypadku tej pierwszej możliwe jest zidentyfikowanie sprawcy – zadającego przemoc podmiotu; nie jest to jednak proste w przypadku przemocy obiektywnej. Do tej ostatniej zalicza Žižek przemoc symboliczną i systemową. Według autora tej pierwszej koncepcji przemocy, Pierre’a Bourdieu, jest ona sprawowana przy udziale ofiary, w miarę jak akceptuje własne podporządkowanie. Zdaniem Bourdieu przemoc symboliczna jest najsilniejszą, bo niekwestionowaną, formą dominacji (Bourdieu, Wacquant 2001). U Žižka definicja przemocy systemowej odpowiada temu, co za Johanem Galtungiem (1969) zwykło się określać przemocą strukturalną. Opiera się ona na wzajemnym wpływie pomiędzy statusem społecznym i podatnością na fizyczne i emocjonalne cierpienie. Philippe Bourgois (2001: 7) pisze, że przemoc strukturalna to:

polityczno-ekonomiczna organizacja społeczeństwa, która narzuca warunki fizycznego i emocjonalnego cierpienia, począwszy od wysokich wskaźników zachorowalności i umieralności, po ubóstwo i niebezpieczne warunki pracy. Na poziomie makro jest ona zakorzeniona w strukturach takich jak nierówne warunki handlu międzynarodowego, a lokalnie przejawia się w opierających się na wyzysku rynkach pracy, układach handlowych i monopolizacji usług [tłum. AR].

Bourgois (2001) proponuje, by analiza sytuacji danego aktora uwzględniała nie tylko przemoc subiektywną, ale i obiektywne formy. Podleganie kilku typom przemocy nazywa ten autor „kontinuum przemocy”.

Tradycyjnie w antropologii przemocy wyróżnia się troje aktorów: ofiarę, sprawcę i świadka, który klasyfikuje dane działanie jako przemoc (Riches 1986: 9). Badania dowodzą jednak trudności w jasnym odróżnieniu ofiary i sprawcy (Ramírez Valenzuela 2012), ponieważ w różnych kontekstach społecznych jedna osoba może wchodzić w różne role. Jasne pozostaje jednak, iż oprawca zadaje krzywdę, ofiara ją cierpi, a świadek obserwuje działanie, jest w stanie je opisać (dać świadectwo) i klasyfikuje je jako akt przemocy. Niemożliwe jest badanie przemocy bez świadka, ponieważ – jak ujęli to Nancy Scheper-Hughes i Bourgois (2004: 2) – „przemoc jest w oku obserwatora”.

Badanie doświadczenia przemocy bazujące na narracjach zamiast naocznej obserwacji stanowi wyzwanie dla wspomnianego powyżej trójkąta przemocy. W przypadku niniejszego badania etnografka nie była świadkiem deportacji podmiotów badania; nie mniej, w analizie oraz podczas pracy nad tekstem to ona klasyfikuje działanie, o którym jej opowiedziano jako akt przemocy (Ramírez Valenzuela 2012). Możemy mówić o „podwójnym świadku” – podmiot, który potencjalnie był ofiarą (lub świadkiem czy oprawcą) przemocy, i badaczka, która analizuje jego wypowiedzi i klasyfikuje jego doświadczenie jako „przemoc”. Proponuję tego pierwszego określić mianem świadka „pierwszego rzędu”, natomiast badaczkę – świadkiem „drugiego rzędu”, nawiązując do rozróżnienia na konstrukty pierwszego i drugiego rzędu zaproponowanego przez Alfreda Schütza w fenomenologii (1953: 3; 1962: 6).

Za analizowany materiał przyjąłem wypowiedzi osób deportowanych, co sytuuje niniejszą rozprawę w nurcie socjologii interpretatywnej, wrażliwej na to, co Florian Znaniecki (1922) określił mianem współczynnika humanistycznego. Charakterystyczne dla socjologii interpretatywnej koncentrowanie wysiłków badawczych li wyłącznie na interpretacji symboli niekoniecznie pozwala jednak w pełni zrozumieć pełnię doświadczenia deportacji. Możemy stracić z pola widzenia procesy, których nasi rozmówcy nie uświadamiają sobie i o których nie mówią. Niniejsze rozważania osadzam w nurcie perspektywy krytycznej – stanowiska badawczego wrażliwego na odkrywanie relacji władzy i przemocy. Połączenie analizy interpretatywnej z antropologią przemocy możliwe jest dzięki odwołaniu do krytycznej fenomenologii „nielegalności” (Willen 2007), badającej światy życia migrantów ze szczególnym uwzględnieniem makroprocesów, w które są oni zaangażowani.

### **Etnografia deportacji**

Uznając doniosłe znaczenie teoretycznych rozważań dotyczących deportacji, Nathalie Peutz (2010) apeluje o prowadzenie etnografii deportacji. Polega ona na dążeniu do zrozumienia żywego doświadczenia deportacji i jej konsekwencji przez etnografię



prowadzoną wśród deportowanych osób (Peutz i De Genova 2010: 23). Badania, które posłużyły za podstawę niniejszych rozważań zrealizowałam w Meksyku w San Ángel, miejscowości o wiejskim charakterze – lub z hiszpańska – w pueblo. San Ángel (nazwa fikcyjna, podobnie jak wszystkie imiona rozmówców) położone jest w stanie Oaxaca, w peryferyjnym i ubogim regionie Dolna Mixteca.

Podobnie jak w wielu innych meksykańskich miejscowościach, migracje w San Ángel są sposobem na walkę z ubóstwem. Mobilność międzynarodowa zaczęła się w pueblo w latach pięćdziesiątych dwudziestego wieku, kiedy około stu mężczyzn wzięło udział w programie rekrutacji meksykańskiej siły roboczej do Stanów Zjednoczonych. Prowadzony w latach 1942-1964 Program Braceros miał za zadanie wypełnienie Meksykańskimi migrantami niszy pozostawionej na amerykańskim rynku pracy przez mężczyzn walczących na wojennych frontach. Po jego zakończeniu amerykańskie wizy stały się praktycznie niedostępne dla niewykwalifikowanych rolników z meksykańskich peryferii i chłopci z San Ángel zaniechali mobilności do USA w imię migracji wewnętrznych. Ponownie podjęli jednak mobilność do USA w późnych latach siedemdziesiątych, a migracje te nabrały bardzo intensywnego charakteru w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, kiedy Meksyk przechodził kryzysy finansowe. Mimo braku stosownych dokumentów migranci dostawali się do USA przez zieloną granicę, co w pueblo określa się mianem „*migración por el monte*” – migracja przez góry. W literaturze wskazuje się, że po zakończeniu Programu Braceros amerykańskie władze nieoficjalnie importowały meksykańską siłę roboczą przez zieloną granicę (Cockcroft 1986; Kearney 2004; Massey, Durand, Malone 2003), wychodząc naprzeciw oczekiwaniom pracodawców. Wytwarzając deportowalne podmioty, państwo narodowe zapewniało rodzimemu biznesowi podaż podatnych na eksploatację pracowników (Castro Neira 2014: 36–37). Migranci z San Ángel w Stanach Zjednoczonych często nie mieli wymaganych dokumentów pobytowych i – począwszy od momentu, w którym przekraczali amerykańską zieloną granicę – funkcjonowali w USA „w cieniu” (Chavez 2012) czy w cienistej strefie „nielegalności”, unikając kontaktów z władzami, które naraziłyby ich na deportację.

Doświadczenie amerykańskiego państwa funkcjonujących w cienistej strefie „nielegalności” było zróżnicowane. Państwo to nie miało dla nich homogenicznego charakteru – świadomi byli różnic istniejących między stanami, zwłaszcza w dziedzinie regulacji i praktyk składających się na lokalne odcienie reżimu deportacyjnego. Deportowani z San Ángel byli świadomi, że stany, w których zamieszkiwali (Kalifornia, Oregon, Waszyngton, New Jersey, Nowy Jork, Nevada, Nebraska i Ohio), miały relatywnie liberalną politykę wobec *sans papiers*. Tłumaczyli to głównie faktem, iż były to stany, które – na

przykład w przeciwieństwie do Arizony czy Teksasu – nie stanowiły tradycyjnych kierunków meksykańskiej migracji (z wyjątkiem Kalifornii i Nevady), przeważało w nich poparcie dla Partii Demokratycznej (z wyjątkiem Nebraski i Ohio) i nieprzychylnie wobec migrantów nastroje społeczne były słabsze. Moi rozmówcy podkreślali na przykład, że w miejscu, w którym zamieszkiwali, policja migracyjna nie organizowała „najazdów” na zakłady pracy. Migranci z San Ángel często wykazywali się podmiotowym sprawstwem w wyborze miejsca zamieszkania i nie godzili się biernie na przemoc strukturalną wynikającą z ich statusu migracyjnego – porównując jakość życia oraz możliwości dostępne migrantom, moi rozmówcy podejmowali decyzje dotyczące mobilności w USA. Podkreślali oni na przykład atrakcyjność stanu Waszyngton, gdzie prawo jazdy było wydawane bez sprawdzania statusu pobytowego kandydata na kierowcę. Dostęp do prawa jazdy – zwłaszcza w miejscach o słabiej rozwiniętej komunikacji zbiorowej – był kluczowy dla podejmowania aktywności ekonomicznej.

Oprócz regionalnego zróżnicowania doświadczenia państwa amerykańskiego, istotne jest uwzględnienie perspektywy czasowej. Przed zaostrzeniem amerykańskiej polityki dotyczącej imigrantów, o której więcej w następnym akapicie, osoby deportowane doświadczały państwa amerykańskiego jako względnie łagodnego. Przed zaostrzeniem kontroli na amerykańskiej granicy i upowszechnieniem polityki „prewencji przez odstraszenie”<sup>2</sup> (*Prevention Through Deterrence*) (De León 2015), deportowani Meksykanie szybko przekraczali ją ponownie, często nie korzystając nawet z możliwości odwiedzenia rodziny w Meksyku. O ile deportacja nie była konsekwencją „nalotu” na ich miejsce pracy, ich pracodawcy często nie dowiadywali się nawet o deportacji pracownika.

Wzrost sekurytyzacji w Stanach Zjednoczonych po 11 września 2001 roku oraz późniejszy kryzys ekonomiczny zaowocowały zaostrzeniem kontroli i stopniowym zatrzymaniem nieoficjalnego programu rekrutacji meksykańskiej siły roboczej. Po 2001 roku znacząco wzrosły nakłady na ochronę południowej granicy; w 2003 roku zatrudniano pięciokrotnie więcej strażników granicznych niż dekadę wcześniej (U.S. Customs and Border Protection, 2014: 3). Dla migrantów z San Ángel zaostrzenie kontroli migracyjnych zaowocowało utrudnieniami w przekraczaniu granicy przez góry oraz deportacją części migrantów.

---

<sup>2</sup> Rozwijana od 1994 roku polityka prewencji przez odstraszenie polega na zaostrzeniu kontroli granicznej w miastach, w wyniku czego potencjalni migranci wybierają niestrzeżone odcinki granicy na pustyni, które są zarazem najbardziej niebezpieczne. Polityka ta nie tylko bardzo utrudniła przekroczenie granicy „przez góry”, ale i uczyniła nielegalną migrację niebezpieczną dla zdrowia i życia.

Aby lepiej zrozumieć indywidualne doświadczenie deportacji dotarłam w San Ángel do 27 byłych deportowanych, z którymi przeprowadziłam w języku hiszpańskim wywiady pogłębione. Ich scenariusz – oprócz przyczyn i przebiegu deportacji – dotyczył historii życia rozmówców – zarówno przed jak i po deportacji. Często jedno spotkanie nie pozwalało na wyczerpanie interesującej tematyki i konieczne były więcej niż jedna wizyta w domu rozmówcy. Ponadto, wywiady z byłymi deportowanymi miały charakter panelowy – oprócz wywiadu w 2012 roku po raz drugi rozmawiałam z nimi na przełomie 2013 i 2014 roku (około 1,5 – 2 lata po pierwszym wywiadzie). W drugiej fali badania wzięło udział 17 osób. Zastosowany wówczas scenariusz badania zaprojektowałam indywidualnie dla każdej z nich – oprócz uzupełnienia materiału, chciałam dowiedzieć się, co zmieniło się w życiu rozmówców od 2012 roku. W sumie przeprowadziłam 51 wywiadów z byłymi deportowanymi, wśród których było 23 mężczyzn i 4 kobiety. Co się tyczy analiz, transkrypcje (sporządzone również po hiszpańsku) poddałam analizie przy użyciu programu Atlas.ti.

#### **Przemoc jako żywe doświadczenie państwa**

Analiza narracji dotyczących deportacji wskazuje, że dla jednostki składa się ona z kilku faz lub etapów: zatrzymania i złapania przez amerykańskie władze, sądu imigracyjnego, zatrzymania i przewiezienia do Meksyku. Konfiguracja faz składających się na indywidualne doświadczenie deportacji zależy od jej prawnej procedury oraz sytuacji zatrzymania. Na przykład osoby, które nie są aresztowane lub opuszczają areszt za kaucją i wnoszą apelację przeciw nakazowi wydalenia, nie przebywają w areszcie w trakcie procesu imigracyjnego. 22 deportowanych z 27 z uczestników mojego badania przeszło przez proces deportacji, na który złożyło się zatrzymanie, areszt i przewiezienie w formie konwoju. To tak zwana deportacja „3D”, od angielskiego *detection, detention, deportation*.

O ile migranci i deportowani z San Ángel dostrzegali międzystanowe różnice dotyczące cudzoziemców, moje analizy nie wykazały dużych różnic w doświadczeniu deportującego państwa. Niezależnie od stanu, deportacja żadnego z moich rozmówców nie była poprzedzona obywatelskimi protestami, które miałyby formę zbiorowego oporu obywateli i żaden z nich nie skorzystał z prawa sanktuarium w lokalnych świątyniach, o którym wiele pisze się w amerykańskich mediach. Jak wynika z ich narracji, wraz z zatrzymaniem przez amerykańskie władze po prostu nagle „zniknęli” ze swoich rodzin, miejsc pracy, kręgów społecznych czy sąsiedztw. Wyjątek stanowi Arizona, którego szczególnie antyimigracyjnych

regulacji i praktyk doświadczyli ci z moich rozmówców, którzy zostali zatrzymani w trakcie przekraczania amerykańskiej granicy w tym stanie.

Istnieją dwie przyczyny deportacji: brak dokumentów uprawniających do wjazdu i pobytu na terytorium Stanów Zjednoczonych oraz – w przypadku migrantów posiadających dokumenty pobytowe – skazanie za czyn określany w świetle prawa migracyjnego jako „groźne przestępstwo” (*aggravated felony*). Ustawa o Imigracji i Obywatelstwie definiuje jako „groźne przestępstwo” szeroki wachlarz czynów – w tym takie, które amerykańskie prawo kryminalne uznaje wykróceniami. Osoba skazana na minimum roczne pozbawienie wolności jest uznawana za groźnego przestępcę i po odbyciu kary może zostać deportowana (Inda, Dowling 2013: 15). Mark Dow (2004: 15) wymienia listę przestępstw, które mogą skutkować deportacją migrantów posiadających dokumenty pobytowe: „posiadanie narkotyków, przeskoczenie przez bramkę w metrze bez uiszczenia opłaty za przejazd, lub nawet pociągnięcie kogoś za włosy” [tłum. AR]. W rezultacie właściwie każdy nieobywatel może zostać deportowany z terytorium Stanów Zjednoczonych.

Doświadczenie deportacji obfituje w przemoc różnego typu. Zatrzymanie przez amerykańskie władze (czy to na granicy, czy w głębi amerykańskiego terytorium) może łączyć się z przemocą fizyczną. Omówię to na podstawie doświadczenia dwóch osób zatrzymanych przez *US Border Patrol* (US BP) podczas przekraczania zielonej granicy. Migranci korzystają w tym celu z usług płatnych przewodników często zwanych kojotami, którzy pomagają grupom migrantów przekroczyć mniej strzeżone przez US BP odcinki granicy. To kosztowne i niebezpieczne – często ich wędrówki trwają wiele dni, narażeni są na przemoc ze strony przestępców korzystających z bezbronności migrantów, innych migrantów oraz kojotów, jak i na niebezpieczeństwa naturalne: odwodnienie, udar słoneczny, niebezpieczne zwierzęta (De León 2015). Dla osób, które nie mają dostępu do amerykańskich wiz możliwe jest tylko przekroczenie granicy w cienistej strefie „nielegalności”, którą przemierzają niezauważeni przez amerykańskie władze. Jeśli uda im się dotrzeć do Stanów Zjednoczonych – ich życie również przebiega w pozalegalnej cienistej strefie „nielegalności”.

Jeden z moich rozmówców, Augustín nie miał szczęścia w przekraczaniu amerykańskiej zielonej granicy. Miał szesnaście lat, kiedy w 2009 roku wspólnie z matką podjął próbę. Planowali dołączyć do ojca Augustína w Nowym Jorku, z którym nie widzieli się od jego ostatniego wyjazdu z Meksyku, trzy lata wcześniej. Przekroczenie granicy okazało się bardzo trudne dla Augustína i jego matki – US BP łapała ich, ilekroć wpinali się na płot dzielący Meksyk i Stany Zjednoczone. Po trzech tygodniach udało im się wreszcie przekroczyć

granicę i dotrzeć do autostrady, gdzie na ich grupę czekał samochód. Byli w drodze do Phoenix, gdy US BP zatrzymała do kontroli ich samochód.

Augustín: Patrol jechał za nami. Kazali nam wysiąść z samochodu. Miałem w torbie komórkę. Ludzie z *La Migración* [hiszp. „migracja”, określenie używane w pueblo na amerykańskie służby imigracyjne i graniczne] myśleli, że to ja byłem przewodnikiem. Pobili mnie. Skuli mnie, rzucili mnie na ziemię i skopali mnie.

AR: Mocno cię pobili?

Augustín: Nie mocno. No ale tak, nos mi krwawił. I to był ostatni raz, kiedy próbowałem [przekroczyć granicę].

Jennifer, która podjęła próbę przekroczenia amerykańskiej granicy w wieku dziewiętnastu lat, nie padła ofiarą przemocy fizycznej, ale była jej świadkiem. Jej grupa została zatrzymana przez amerykańskich strażników granicznych podczas wędrówki przez pustynne wzgórza dzielące meksykański stan Sonora i Arizonę. Ich kojot umknął strażnikom, podobnie jak wielu innych migrantów, jedynie Jennifer i dwie Brazylijki, które były na czele grupy zaskoczonej przez strażników granicznych stały w miejscu, przerażone. Towarzyszyli im dwaj Brazylijczycy, którzy nie chcieli zostawić zaprzyjaźnionych w drodze kobiet.

Jennifer: [Strażnicy] rzucili się na jednego z chłopaków, zwalili go na ziemię i zaczęli go bić. Przyłożyli mu pistolet do ciała. Byliśmy przestraszeni i nie wiedzieliśmy, co zrobić. Dziewczyna z Brazylii powiedziała im: „Dlaczego go bijecie, jeśli wam nic nie zrobił?” [Strażnik] się zezłościł, wstał i przyłożył jej pistolet do czoła. Byliśmy przestraszeni.

Przemoc użyta przez amerykańskich strażników granicznych jest odpowiedzią na cieniłą strefę „nielegalności”, którą wytwarzają migranci w odpowiedzi na własną deportowalność, aby pozostać „niewidzialnymi” dla amerykańskich władz. Użycie przemocy przez amerykańskie organy władzy (US BP i policję migracyjną, *US Immigration and Customs Enforcement*, US ICE) konstytuuje w tej strefie amerykańską władzę suwerenną.

Po obu stronach granicy media donoszą o przypadkach użycia przez amerykańskich strażników granicznych przemocy fizycznej wobec osób przekraczających granicę, w tym nieletnich (por. Chavez 2012: 67). Pozostała ona jednak niezbadana do 2013 roku, kiedy funkcjonariusze US BP zastrzelili Meksykanina podczas próby przedostania się na amerykańskie terytorium. Wówczas grupa amerykańskich kongresmenów zażądała kontroli w nadzorującym Straż Graniczną Departamencie Bezpieczeństwa Wewnętrznego (Ortega 2013). W sporządzonym wówczas raporcie napisano, że między 2010 a 2012 rokiem dwadzieścia osób poniosło śmierć w wyniku działań US BP. Ponadto ustalono, że 63% zażaleń zgłoszonych przez osoby zatrzymane przez Straż dotyczyło możliwego „nadużycia siły”. Jako „nadużycie siły” zostały zaklasyfikowane takie działania jak „przemoc fizyczna (zadawanie

ran, kopanie, popychanie) [...] i użycie paralizatora, pałki lub gazu pieprzowego” (U.S. Department of Homeland Security: Office of Inspector General 2013: 6–7). Tymczasem profilowanie etniczne i „nieprawidłowe zatrzymanie” nie były uwzględnione jako nadużycie siły. Nie wiadomo, jak wiele osób nie wniosło skargi. Augustín i Jennifer tego nie zrobili. Moi rozmówcy naturalizują przemoc, której ofiarą padają, co jest konsekwencją przekonania, że jest ona ryzykiem wpisanym w tak zwaną „nielegalną” migrację.

Przemoc doświadczana na amerykańskiej granicy jest pośrednią konsekwencją niedostępności amerykańskich wiz dla meksykańskich pracowników. Przyczyniają się do niej ich ubóstwo i brak wykształcenia – korelaty marginalizacji regionu, z którego pochodzą. Innymi słowy, położenie migrantów w strukturze społecznej wystawia ich na zagrożenia, takie jak przemoc ze strony amerykańskich strażników granicznych, ale i oficerów US ICE. Przemoc strukturalna warunkuje ich status migracyjny, przyczynia się do ich narażenia na deportację oraz naraża na inne formy przemocy, zarówno subiektywnej jak i obiektywnej.

Inny rodzaj obiektywnej przemocy, który składa się na doświadczenie osób deportowanych to przemoc symboliczna. Chociaż odgórnie narzucona, meksykańscy *sans papiers* adaptują identyfikację „nielegalny imigrant” (Gil Martínez de Escobar 2006: 176). Na przykład Amada powiedziała mi: „Nie przekroczyliśmy granicy jako legalni (*legales*), ponieważ nie mamy dokumentów, bo jesteśmy nielegalni (*ilegales*)”. Rzekoma „nielegalność” ma duże znaczenie dla subiektywnego doświadczenia sądu imigracyjnego. Wielu podsądnych rezygnuje z wniesienia apelacji przeciw nakazowi deportacji, konstatując, że jako „nielegalni” nie mają innego wyjścia. Zapytałam na przykład Toribia o przyczynę jego rezygnacji z wniesienia apelacji. Odpowiedział: „Ktoś jak ja: Hispanic, karany... Nie... Jak można ich pokonać? To bardzo skomplikowane, więc poprosiłem o dobrowolny powrót.” Przemoc symboliczna działa na najbardziej „osobistym” poziomie (Bourgois 2001: 8), a przyswojenie niektórych identyfikacji (takich jak „Hispanic”, „nielegalny”) wraz z towarzyszącym im zespołem wyobrażeń i działań stanowi konsekwencję przemocy symbolicznej, na którą są oni wystawieni w Stanach Zjednoczonych. Bazują one na ich doksycznej akceptacji świata i – jak wyraził to Bourdieu – „ze wszystkich form podskórnej perswazji najbardziej nieubłagana jest ta, która dokonuje się po prostu przez porządek rzeczy” (Bourdieu, Wacquant 2001: 168). Przemoc symboliczna ma performatywny efekt – zaszczepia w ludziach identyfikacje i typowe dla nich działania. Žižek (2010: 74) opisał go na przykładzie Afroamerykanów: „»bycie« czarnych (tak jak białych i wszystkich innych) ma charakter społeczno-symboliczny. Gdy biali traktują czarnych jak podludzi, czynią ich w ten sposób gorszymi od siebie na płaszczyźnie tożsamości społeczno-symbolicznej”.

Moi rozmówcy nie klasyfikują swoich doświadczeń jako „przemocy”. Naturalizują raczej doświadczenie przemocy, co być może wynika z założenia, że jest ona wpisana w „zasady gry »nielegalnej« migracji” oraz z przemocy symbolicznej związanej z identyfikacją „nielegalny imigrant”. W tym artykule „przemoc” stanowi konstrukt drugiego rzędu, pojęcie zaproponowane przez badacza, składające się z konstruktów pierwszego rzędu, użytych w narracji przez rozmówców.

W trakcie procesu deportacji przemoc symboliczna działa przez kryminalizację – narzucając deportowanym osobom identyfikację „przestępcy”/ „kryminalista”. Wielu moich rozmówców interpretowało fazy deportacji jako kryminalizujące (Sergio: „Myślę, że nie traktują tak nawet przestępców. Kogo pobiliśmy czy zamordowaliśmy, że nas tak traktują?”). Kryminalizacja deportowanych rozpoczyna się już w chwili zatrzymania przez amerykańskie władze:

Jennifer: Potraktowali nas jak przestępców. Zabrali nam sznurówki z butów, związali nam ręce i związali nam stopy. Zarejestrowali nas. Jedna z dziewczyn powiedziała: „To prawie jak by nas rozebrali”. I byliśmy tam. Siedzieliśmy w pełnym słońcu, a oni [strażnicy graniczni] siedzieli w cieniu, obserwując nas. Potem nas dźwignęli i podnieśli. Zabrali nas do wozu. Już prawie nam się udało [przedostać do USA] – obok wozu *La Migración* były domy. Domy Stanów Zjednoczonych. Autostrada Stanów Zjednoczonych była obok wąwozu [w którym czekaliśmy].

AR: Jakie były domy? Co myślisz o tym, co zobaczyłaś po drugiej stronie [granicy]?

Jennifer: Było ładnie. Ładnie. Były drewniane, inne. Widzisz tam innych ludzi. To znaczy, źle się czuliśmy, bo kiedy zabierali nas [do wozu], w wąwozie byli ludzie. Wybrali się chyba na wycieczkę. Byli tam razem z rodziną. Oni [strażnicy] poprowadzili nas tamtędy. Źle się czułam, bo potraktowali nas jak przestępców. Jeden szedł z przodu z pistoletem, a drugi z tyłu, z pistoletem.

Jennifer zatrzymano w Arizonie, stanie o najbardziej surowej polityce wobec imigrantów (Sadowski-Smith, Li 2016), zwłaszcza po wprowadzeniu programu *Operacja Streamline* i uchwaleniu prawa stanowego 1070. *Operację Streamline* zainicjowano w Teksasie w 2005 roku, ale niedługo później wprowadziły ją też inne przygraniczne stany. Zaowocowała wprowadzeniem surowych kar dla osób zatrzymanych na przekraczaniu granicy; na przykład osoby oskarżone o ponowne niezgodne z prawem przekroczenie granicy często odbywają karę w więzieniach federalnych (Inda, Dowling 2013: 10). *Operacja Streamline* pozwala także na sądenie zatrzymanych migrantów w procesach zbiorowych. Po zatrzymaniu Jennifer była sądzona razem z 40 innymi osobami. Razem z nakazem „wydalenia” otrzymała zakaz wjazdu do USA na okres dwudziestu lat. W 2010, rok po deportacji Jennifer, wprowadzono inne antyimigranckie rozwiązanie w Arizonie – ustawę senatu stanowego nr 1070, nakazującą imigrantom nosić przy sobie dokumenty pobytowe oraz klasyfikującą jako przestępstwo szukanie i podejmowanie pracy przez imigrantów nieuprawnionych do tego (Pope i Garrett 2013: 182–183). Ponadto, ustawa klasyfikuje jako przestępstwo udzielanie

pomocy migrantom (Sáenz, Menjívar, García 2013). Rozwiązania wprowadzone w życie w Arizonie miały za zadanie „maksymalizację cierpienia” i „samo deportację” migrantów – wyjazd z braku możliwości podejmowania pracy i ze strachu przed deportacją (Castro Neira 2014: 45).

Również areszt i przewiezienie do Meksyku kryminalizują deportowanych. Kryminalizujący charakter mają przede wszystkim biometryczne procedury:

Emiliano: Pobrali mi wszystkie odciski palców, zrobili mi wiele zdjęć: zdjęcie całej twarzy i zdjęcie z profilu, mój wzrost. „Zdejmij koszulkę. Zdejmij spodnie”.

AR: Tatuże?

Emiliano: Tatuże.

Javier: Zrobili nam [testy na] żółtaczkę, chyba, niektórzy już to mieli, już im to zrobili, więc oni mówili: „Nie, już to miałem, nie mogę dać się dwa razy kłuć”. Ale [doktor] mówi: „Nie, trzeba ci to zrobić, jeżeli nie chcesz, będziesz miał kolejny proces, trafisz do piekielka”. [Piekielko to] ciemny pokój, więc pozwalają sobie robić znowu zastrzyk.

Biopolityczne procedury, które stosowane są wobec więźniów przyczyniają się do kryminalizacji deportowanych. Migranci, którzy przed deportacją nie byli w więzieniu, byli nimi zaskoczeni i zawstydzeni. Nie spodziewali się, że zostaną zamknięci w instytucji totalnej, ani że zostaną poddani drobiazgowym kontrolom osobistym i badaniom medycznym.

Również transfer do Meksyku doświadczany jest jako kryminalizujący i przerażający. W drodze do Meksyku, w autobusie lub samolocie, deportowane osoby są unieruchomione przy pomocy kajdanek oraz połączonych łańcuchów. Jeden z nich oplata biodra, a drugi krępuje kostki. Czasem stosowane są metalowe rękawice unieruchamiające i raniące dłonie:

Javier: Około 20 oficerów wsiadło do samolotu.

AR: Mają broń?

Javier: Tak, na przykład, jeśli chcesz iść do toalety, zabierają nas, ale skutych. Uwalniają tylko jedną rękę.

AR: Jak cię skuli?

Javier: Kajdankami i łańcuchem. Ale w Arizonie jest inny rodzaj. Nazywają go „skrzynka” [*caja*]. Coś jak skrzynka, umieszczają ją w połowie łańcucha. I z tym wsiedliśmy do autobusu [...] Źle jadą, zdaje się, że celowo jadą po wybojach i chcesz to zatrzymać, ale nie możesz i ciągle cię rani.

AR: Z czego zrobiona jest skrzynka?

Javier: Z metalu. Dlatego, że jest niewygodna, ruszasz nią.

Coutin (2010: 361) pisze, że „kajdany [...], są szczególnie jaskrawym wskaźnikiem kryminalizowanej »nielegalności« i obcości” [tłum. AR]. Podróżowanie w kajdankach wywołuje w deportowanych osobach poczucie niepewności i upokorzenia (zwłaszcza środki bezpieczeństwa dotyczące korzystania z toalety). Autobus i samolot to dla deportowanych



przestrzenie fenomenologicznego zagrożenia (o przestrzeniach fenomenologicznego bezpieczeństwa, por. Willen 2007: 23).

Acacio: Oni rzeczywiście nas torturują psychologicznie, kiedy nas straszą. Kiedy wyrzucili mnie [hiszp. *me echaron*] do Meksyku, kazali mi wsiąść do samolotu z łańcuchem tutaj [pokazuje na brzuch, przyp. AR]. Nie możesz podnieść rąk, bo je krępują. Męczysz się. Oto jak oni traktują większość ludzi.

Samolot i autobus, środki lokomocji służące deportacji „cudzoziemców”, to mobilne przestrzenie, w których władza suwerenna jest sprawowana z użyciem przemocy symbolicznej bazującej na kryminalizacji. Walters proponuje określenie „bryg”, nawiązując do okrętów żaglowych, na których pokutowali skazańcy. Definiuje on (2015: 98) bryg, jako „sposób, w jaki więzienie lub areszt może zmaterializować się na statku, ale i na innych środkach lokomocji” [tłum. AR]. Samoloty i autobusy służące do transportu deportowanych to ilustracja brygu lub ruchomego obiektu, który stanowi zaprzeczenie swobody przemieszczania się.

W trakcie aresztu imigracyjnego i przewiezienia do Meksyku migranci doświadczają dehumanizacji i animizacji. Częste są porównania do zwierząt hodowlanych – Acacio: „Skuwają nas, zakładają nam kajdanki na nogi, zakładają nam tu łańcuch, jak zwierzętom”. Javier powiedział:

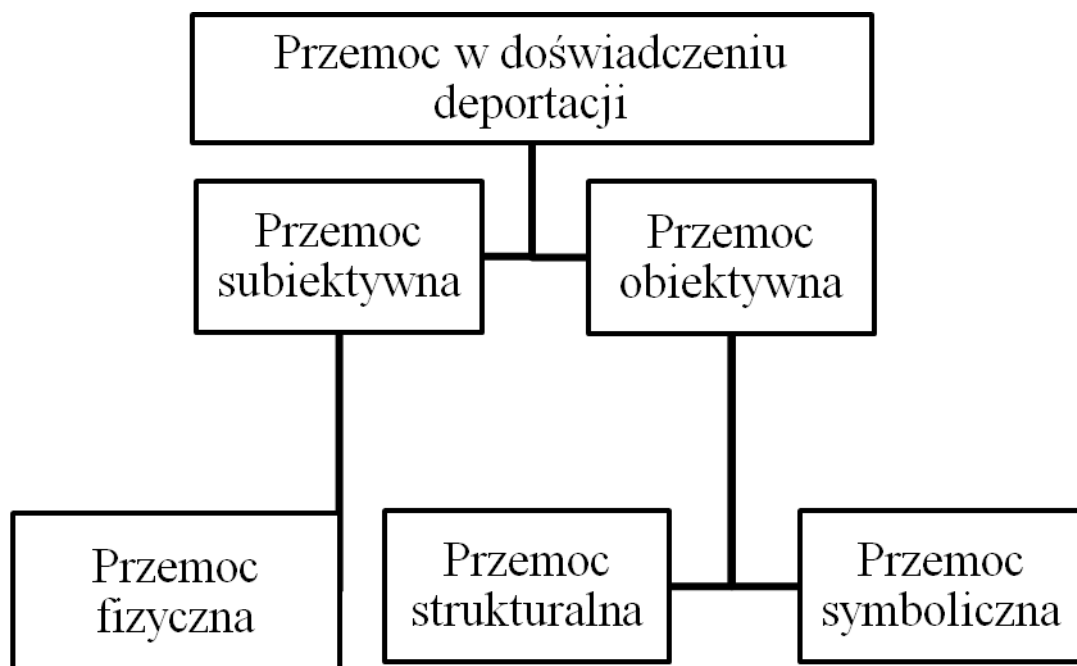
Większość czuła się jak bydło na farmie, stado krów. Porządek dnia: o 5:30 lub 6:30 idziesz na śniadanie. Jesteśmy tam chwilę i dają rozkaz przeliczenia. Jeden, dwa, trzy, cztery, pięć... To jak liczenie bydła. Przeliczają nas trzykrotnie: w nocy i po południu. Dają nam legitymację ze zdjęciem, dostajesz numer łóżka.

Animizacja, o której wspomniało wielu deportowanych w San Ángel, to typ przemocy symbolicznej, który nie tylko odmawia jednostce prawa pobytu na danym terytorium (jak czyni to kategoria „nielegalny imigrant”), ale i pozbawia ją człowieczeństwa.

### **Wnioski**

Etnografia deportacji udziela głosu ludziom wykluczonym przez „państwa przyjmujące”, rzucając tym samym światło na ciemną stronę migracji. W niniejszym artykule podjęłam próbę odpowiedzi na pytanie, jak deportacja jako technologia obywatelstwa i jako wykluczenie budujące suwerenność państwa narodowego doświadczane jest przez deportowane osoby. W trakcie pobytu w USA moi rozmówcy starali się uniknąć kontaktu z amerykańską władzą i nie byli przez tę władzę uznani. Różnego rodzaju przemoc użyta w trakcie zatrzymania i innych faz procesu deportacji rekonstruuje amerykańską suwerenność w miejscu cieniejszej strefy „nielegalności”. Przemoc jest odpowiedzią na kwestionowanie władzy państw narodowych i ich suwerennych granic.

Deportowani doświadczają nie tylko przemocy fizycznej, czasem użytej przez przedstawicieli amerykańskich władz (US BP, US ICE), ale i przemocy strukturalnej, która przyczynia się do ich deportowalności oraz przemocy symbolicznej, która jest elementem procesu przed sądem imigracyjnym i która operuje przez kryminalizację deportowanych. Migranci padają ofiarami przemocy i są jej świadkami po obu stronach granicy państw narodowych. Doświadczają przemocy w trakcie przekraczania granicy, w trakcie procesu deportacji, a także z powrotem w Meksyku, gdzie trafiają do najniebezpieczniejszych miejsc w kraju (np. do przygranicznego stanu Tamaulipas, miejsca krwawej rywalizacji pomiędzy kartelami narkotykowymi). Poniższy graf obrazuje formy przemocy składające się na cykl przemocy doświadczany przez meksykańskich deportowanych:



Rys. 1 Cykl przemocy doświadczany w trakcie deportacji z USA do Meksyku

Aby lepiej zrozumieć cierpienie doznawane przez migrantów z Dolnej Mixteki, musimy porzucić optykę metodologicznego nacjonalizmu (Wimmer, Glick Schiller 2002) i uwzględnić ich położenie w strukturze społecznej w Meksyku i USA. W Stanach Zjednoczonych deportowalność migrantów jest wynikiem ubóstwa i marginalizacji ich miejsca pochodzenia oraz braku skutecznych programów socjalnych w neoliberalnym Meksyku. Podlegają przemocy strukturalnej i przez migrację dążą do poprawy własnej sytuacji. Migracja bez wymaganych dokumentów naraża ich jednak na przemoc i upokorzenia. Na meksykańsko-amerykańskim pograniczu przemoc strukturalna przekształca się w przemoc fizyczną. Jeśli mają szczęście i docierają na amerykańskie terytorium, ich amerykańscy pracodawcy zatrudniają ich, by uniknąć niektórych wydatków, takich jak

ubezpieczenie zdrowotne czy dodatkowe wynagrodzenie za nadgodziny i nie występują o wizy dla nich, co permanentnie spycha ich do cieniejszej strefy nielegalności. Strukturalna przemoc podbudowuje zatem rozróżnienie: „legalny” – „nielegalny migrant”. Migranci internalizują ten podział i akceptują swoje strukturalne podporządkowanie. Za sprawą przemocy symbolicznej osoby skazane na deportację rezygnują z wniesienia apelacji przeciw nakazowi deportacji. Przystawanie działań charakterystycznych dla identyfikacji „nielegalny imigrant” jest częścią „deportacyjnej gry” (Walters 2010: 72) i stanowi przykład performatywnych zdolności przemocy symbolicznej.

#### Wykaz literatury

- Agamben, Giorgio. 2008. *Homo sacer: suwerenna władza i nagie życie*. Tłum. Piotr Nowak. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Arendt, Hannah. 1968. „On Humanity in Dark Times: Thoughts about Lessing.” W Arendt, Hannah, *Men in Dark Times*, New York: Harcourt, Brace & World.
- Boehm, Deborah. 2011. „US-Mexico Mixed Migration in an Age of Deportation: An Inquiry into the Transnational Circulation of Violence.” *Refugee Survey Quarterly* 30 (1): 1–21.
- Bourdieu, Pierre i Loïc Wacquant. 2001. *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Tłum. Anna Sawisz. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bourgois, Philippe. 2001. „The Power of Violence in War and Peace Post-Cold War Lessons from El Salvador.” *Ethnography* 2 (1): 5–34.
- Breisblatt, Joshua. 2016. „Understanding Donald Trump’s Latest Deportation Threat.” *Immigration Impact*. <http://immigrationimpact.com/2016/11/14/donald-trump-deportation-plan/>.
- Castro Neira, Yerko. 2014. „Migraciones a Debate. Las Cuestiones Políticas En La Época de Los Regímenes de Terror.” *Desacatos* 46: 32–51.
- Chavez, Leo. 2012. *Shadowed Lives: Undocumented Immigrants in American Society*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers, Wadsworth.
- Cockcroft, James. 1986. *Outlaws in the Promised Land: Mexican Immigrant Workers and America’s Future*. New York: Grove Press.
- Correa, Jennifer. 2013. „»After 9/11 Everything Changed«: Re-Formations of State Violence in Everyday Life on the US–Mexico Border.” *Cultural Dynamics* 25 (1): 99–119.
- Coutin, Susan. 2000. „Denationalization, Inclusion, and Exclusion: Negotiating the Boundaries of Belonging.” *Idiana Journal of Global Legal Studies* 7 (2): 585–593.
- Coutin, Susan. 2010. „Exiled by Law: Deportation and the Inviability of Life.” W *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*, red. Nicholas De Genova i Nathalie Peutz, Durham: Duke University Press Books.
- De Genova, Nicholas. 2010. „The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement.” W *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*, red. Nicholas De Genova i Nathalie Peutz, Durham: Duke University Press Books.
- De León, Jason. 2015. *The Land of Open Graves: Living and Dying on the Migrant Trail*. Oakland: University of California Press.
- Dow, Mark. 2004. *American Gulag: Inside U.S. Immigration Prisons*. Berkeley: University of California Press.

- Follis, Karolina. 2012. *Building Fortress Europe: The Polish-Ukrainian Frontier*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Galtung, Johan. 1969. „Violence, Peace, and Peace Research.” *Journal of Peace Research* 6 (3): 167–191.
- Gil Martínez de Escobar, Rocío. 2006. *Fronteras de pertenencia: hacia la construcción del bienestar y el desarrollo comunitario transnacional de Santa María Tindú, Oaxaca*. México: Universidad Autónoma Metropolitana.
- Inda, Jonathan i Julie Dowling. 2013. „Introduction: Governing Migrant Illegality.” W *Governing Immigration Through Crime*, red. Jonathan Xavier Inda i Julie Dowling, Stanford: Stanford Social Sciences, an imprint of Stanford University Press.
- Kearney, Michael. 2004. *Changing Fields of Anthropology: From Local to Global*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Kilpatrick, Katy. 2014. „Into the Arms of the Cartels: Deported Mexicans Sent to City Ruled by Fear.” *Al Jazeera America*, 16 października. <http://america.aljazeera.com/articles/2014/10/16/deported-mexicanimmigrantspreyforcartels.html>.
- Massey, Douglas, Jorge Durand i Nolan Malone. 2003. *Beyond Smoke and Mirrors: Mexican Immigration in an Era of Economic Integration*. New York: Russell Sage Foundation.
- Organization of American States. 1969. „American Convention on Human Rights.” [http://www.oas.org/dil/treaties\\_B-32\\_American\\_Convention\\_on\\_Human\\_Rights.htm](http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm).
- Ortega, Bob. 2013. „Questions Linger over Teen Killed at Border.” *Azcentral.com*, 9 października. <http://www.azcentral.com/news/politics/articles/20131010questions-linger-over-teen-killed-border.html>.
- Peutz, Nathalie. 2010. „»Criminal Alien« Deportees in Somaliland: An Ethnography of Removal.” W *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*, red. Nicholas De Genova i Nathalie Peutz, Durham: Duke University Press Books.
- Peutz, Nathalie i Nicholas De Genova. 2010. „Introduction.” W *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*, red. Nicholas De Genova i Nathalie Peutz, Durham: Duke University Press Books.
- Pope, Paul i Terence Garrett. 2013. „America’s Homo Sacer: Examining U.S. Deportation Hearings and the Criminalization of Illegal Immigration.” *Administration & Society*, 167–186.
- Preston, Julia. 2016. „Low-Priority Immigrants Still Swept Up in Net of Deportation.” *The New York Times*, 24 czerwca. <http://www.nytimes.com/2016/06/25/us/low-priority-immigrants-still-swept-up-in-net-of-deportation.html>.
- Ramírez Valenzuela, Emilia. 2012. „Young Victims, Young Perpetrators? Anthropological Reflections on Agency and Subjectivity among Mexican Youth in the »War against Drugs«.” Niepublikowana praca magisterska. Sussex: Anthropology of Development and Social Transformation, University of Sussex.
- Randall, Margaret. 1987. „Threatened with Deportation.” *Latin American Perspectives* 14 (4): 465–480.
- Riches, David. 1986. „Introduction.” W *The Anthropology of Violence*, red. David Riches, Oxford: Blackwell Publishing.
- Sadowski-Smith, Claudia i Wei Li. 2016. „Return Migration and the Profiling of Non-Citizens: Highly Skilled BRIC Migrants in the Mexico–US Borderlands and Arizona’s SB 1070.” *Population, Space and Place* 22 (5): 487–500.
- Sáenz, Rogelio, Cecilia Menjívar i San Juanita Edilia García. 2013. „Arizona’s SB 1070: Setting Conditions for Violations of Human Rights Here and Beyond.” W *Governing*

- Immigration Through Crime*, red. Julie Dowling i Jonathan Xavier Inda, Stanford: Stanford Social Sciences, an imprint of Stanford University Press.
- Sassen, Saskia. 2012. „Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty.” *Political Theory* 40 (1): 116–122.
- Scheper-Hughes, Nancy i Philippe Bourgois. 2004. „Introduction: Making Sense of Violence.” W *Violence in war and peace: an anthology*, red. Nancy Scheper-Hughes i Philippe Bourgois, Oxford: Blackwell.
- Schütz, Alfred. 1953. „Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action.” *Philosophy and Phenomenological Research* 14 (1): 1–38.
- Schütz (jako Schuetz), Alfred. 1962. *Collected Papers: The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Simanski, John. 2014. *Immigration Enforcement Actions: 2013*. Annual Report. Washington, DC: Department of Homeland Security. [https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/ois\\_enforcement\\_ar\\_2013.pdf](https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/ois_enforcement_ar_2013.pdf).
- United Nations. 1948. „The Universal Declaration of Human Rights.” <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.
- U.S. Customs and Border Protection. 2014. *U.S. Border Patrol Fiscal Year Staffing Statistics (FY 1992 - FY 2014)*. Washington, DC: U.S. Customs and Border Protection. [http://www.cbp.gov/sites/default/files/documents/BP%20Staffing%20FY1992-pFY2014\\_0.pdf](http://www.cbp.gov/sites/default/files/documents/BP%20Staffing%20FY1992-pFY2014_0.pdf).
- U.S. Department of Homeland Security. 2016. *2015 Yearbook of Immigration Statistics*. Washington, DC: U.S. Department of Homeland Security. <https://www.dhs.gov/immigration-statistics/yearbook/2015>.
- U.S. Department of Homeland Security: Office of Inspector General. 2013. *CBP Use of Force Training and Actions To Address Use of Force Incidents*. Washington, DC: U.S. Department of Homeland Security. [http://www.oig.dhs.gov/assets/Mgmt/2013/OIG\\_13-114\\_Sep13.pdf](http://www.oig.dhs.gov/assets/Mgmt/2013/OIG_13-114_Sep13.pdf).
- Walters, William. 2010. „Deportation, Expulsion, and the International Police of Aliens.” W *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*, red. Nicholas De Genova i Nathalie Peutz, Durham: Duke University Press Books.
- Walters, William. 2015. „On the Road with Michel Foucault: Migration, Deportation and Viapolitics.” W *Foucault and the History of Our Present*, red. Sophie Fuggle, Yari Lanci i Martina Tazzioli, New York: Palgrave Macmillan.
- Willen, Sarah. 2007. „Toward a Critical Phenomenology of »Illegality«: State Power, Criminalization, and Abjectivity among Undocumented Migrant Workers in Tel Aviv, Israel.” *International Migration* 45 (3): 8–38.
- Willen, Sarah. 2010. „Citizens, »Real« Others, and »Other« Others: Governmentality, Biopolitics, and the Deportation of Undocumented Migrants from Tel Aviv.” W *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*, red. Nicholas De Genova i Nathalie Peutz, Durham: Duke University Press Books.
- Wimmer, Andreas i Nina Glick Schiller. 2002. „Methodological Nationalism and beyond: Nation–State Building, Migration and the Social Sciences.” *Global Networks* 2 (4): 301–334.
- Žižek, Slavoj. 2010. *Przemoc: Sześć spojrzeń z ukosa*. Tłum. Antoni Górny. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.
- Znaniecki, Florian. 1922. *Wstęp do socjologii*. Poznań: Gebethner i Wolff.